

Перший європейський семінар із проблем запобігання катастрофам та збереження архівів

Збереження архівних документів має виключно державне значення, а забезпечення його на належному рівні потребує великих витрат та зусиль у кожній країні. Разом з тим досягнутий рівень науково-практичної роботи в зберіганні та консервації цих документів до певної міри визначає стан розвитку науки та культури нації. Метою Першого європейського семінару (м. Київ, 5–7 травня 2004 р.) був розгляд проблеми в контексті «Архіви та катастрофи», котрий проводився Державним комітетом архівів України за участю Європейського Відділення Міжнародної Ради Архівів (EURBICA). Було запрошено керівників обласних державних архівів, провідних учених в області архівознавства та консервації, юристів. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського брала участь як провідна академічна установа, котра має досвід практичної роботи з розв'язання проблем, визначених темою семінару.

У роботі Першого європейського семінару було заслухано 11 доповідей з питань упередження, підготовки та ліквідації наслідків аварійної ситуації. Гостра необхідність у проведенні подібного фахового обговорення ситуації з питань збереження бібліотечних і архівних фондів була викликана турботою про збереження рухомих пам'яток культури. Важливість роботи даного Семінару мала і додаткове завдання для кожного учасника: ознайомити, навчити і підготувати.

Доповідь директора Українського НДІ архівної справи та документознавства, д-ра іст. наук Ірини Матяш носила теоретично-прикладний характер і була присвячена класифікації видів катастроф, котрі можуть загрожувати збереженню документів у архівних установах. Детально було проаналізовано такі види катастроф, як екологічні, техногенні, соціально-політичні: етичні, економічні, воєнні. Визначено можливі небезпеки у справі збереження документних фондів. Наводились приклади аварій у системі Державного комітету архівів України за останні роки та шляхи їх ліквідації.

Виступ директора Держархіву Хмельницької області Петра Слободянюка був направлений на висвітлення наслідків трагедії, яка сталася 10 квітня 2003 р. у Кам'янець-Подільському міському архіві та аналіз організаційних і рятувальних дій з боку міської влади та спеціалістів різних галузей народного господарства. Наводилося багато фактів щодо

неприспосованості самого приміщення для розміщення архівного фонду за будівельними характеристиками; під одним дахом розміщувалися відомча друкарня на першому поверсі і архів на 2-му і 3-му поверхах, а до того ж будівля мала пічне опалення в місці розміщення поліграфічного обладнання. Ці обставини також не сприяли дотриманню правил зберігання архівного фонду, про що і було відмічено у відповідному наказі Держкомархіву на початку квітня за результатами перевірки роботи комісії з питань схоронності і збереження фонду, яким підкреслювалась відсутність умов для збереження документів. Непоправне лихо, як відмічалось доповідачем, привело до пошкодження:

- 53,3 % архівних справ від загального обсягу документів із фонду Подільської казенної палати (1796–1919);
- 27 % із фонду «Подільське губернське в селянських справах присутствіє» (1816–1919);
- зовсім втрачено 10 % документів із фондів Канцелярії Подільського губернатора (1795–1919), Кам'янець-Подільської міської управи (1875–1920) та фондів Подільського військового губернатора (1795–1845).

Можна говорити про незавидну долю документів, які охоплюють більше 125 років, тобто від часу входження цього чудового краю України до складу Російської імперії і до Української революції 1917–1920 рр.

Аналізуючи у доповіді дії по рятуванню постраждалих документів, відмічалось, що від дня аварії до дня висушування останнього зволоженого аркуша пройшло майже 8 місяців (11 грудня 2003 р.) нелегкої праці архівістів і сотень їхніх добровільних помічників із числа студентів та співробітників інших установ міста. Для ліквідації наслідків трагедії було придбано 13 видів паперу і картону, а також ряд інших витратних матеріалів – марля, вата, засоби індивідуального захисту та 22 од. вогнегасників сучасної моделі. Також у доповіді відмічалась актуальність наявності інструктивно-методичної документації, інструкцій про порядок сушіння документів, пошкоджених водою, пам'ятки – інструкції про заходи охорони праці та пожежної безпеки при ліквідації аварійної ситуації та інше. Отже, життя показало, що наявність плану подолання надзвичайної ситуації, котрий би передбачав чіткі і злагоджені дії адміністрації і співро-

бітників у ліквідації наслідків аварії вкрай необхідно мати кожній архівній установі.

Важливе повідомлення про ліквідацію наслідків аварійної ситуації у Кам'янець-Подільському міському архіві зробив один із членів аварійної команди, керівник лабораторії Держархіву Хмельницької області Олег Качковський. Доповідач поділився набутим досвідом роботи під час ліквідації аварійної ситуації, проаналізував підходи до ідентифікації окремих частин розрізаних справ та звернув увагу на невдалі рішення у перші дні роботи – залучення до спасіння документів студентів, воїнів і школярів. Як один із керівників, який відповідав за переміщення зволожених документів до морзильної камери ВАТ «М'ясоконсервний комбінат» у м. Кам'янець-Подільський, наголосив на матеріалознавчому аспекті у діловодстві. Найбільше постраждали ті справи, обкладинки котрих було виготовлені з синтетичних матеріалів, особливо ламіновані. До морзильної камери направляли навіть ті частинки аркушів документів, площа котрих хоч і була втрачена на 80–90 %, але на них збереглася інформація. Виступаючий підкреслив ще й таку особливість: архівні справи, які були у твердих обкладинках або папках, значно менше постраждали від вогню і води.

Даний факт підкреслює ту аксіому, що у діловодстві з архівної справи усі реставраційні та витратні матеріали повинні мати сумісні фізико-хімічні показники з показниками паперу архівного документа, а використання навіть у якості витратних, синтетичних матеріалів є негативним, оскільки у несприятливій обстановці тільки ускладнює процес зберігання документів.

Можливі шляхи пошуку копій втрачених архівних документів в інших установах запропонувала провідний науковий співробітник Інституту історії України НАН України Валентина Шандра. Одним із таких місць можуть бути відомчі архіви відповідних Міністерств, а фонди цивільного і військового губернатора можна віднайти в місцях складання документів. Вона відмітила одну особливість – гарну постановку кадрового питання того часу у відношенні до правобережного краю – Імперія завжди надсилала на службу виключно висококваліфікованих спеціалістів.

У роботі Першого європейського семінару із проблем попередження катастроф у архівах брали участь співробітники Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (Людмила Муха – заступник генерального директора, Лариса Сорокіна – завідувачка відділу, Микола Омельченко – в. о. завідувача відділу), якими було виголошено дві доповіді: «Організаційно-управлінські рішення

при ліквідації аварійної ситуації у бібліотеці» та «Замороження як консерваційний засіб для збереження зволожених документів на паперовій основі».

Учасникам семінару було продемонстровано відреставровані книжки, котрі попали у зону аварії, та модельні (власні) зразки книжок, котрі були примусово зволожені, а потім різними способами висушено. Представлена інформація була вислухана з великою зацікавленістю, викликала багато питань як технологічного характеру, так і юридичного щодо особливостей інструктивних документів.

Змістовною була доповідь Ольги Музичук, директора Центрального державного історичного архіву України, про кількість і умови зберігання архівних документів: на 20 тис. м металевих стелажів розміщено документи від XIII століття до наших днів. Здебільшого документи зберігаються у спеціальних коробках, і тільки на 2 тис. м вони зберігаються у вертикальному положенні. Історичний архів був заснований у 1852 р., а 30 років тому переїхав у нове, спеціально побудоване приміщення, забезпечене усіма видами охорони. Однак, деякі проблеми залишаються, серед яких: згасання тексту документів, великий попит на копіювання, дотримання оптимального температурно-вологісного режиму. Особливою проблемою є необхідність очищення частини документів, котрі у 50-ті роки ХХ ст. були оброблені інсектицидом. Що ж до досягнень, то результатом наполегливої праці архівістів є факт створення страхового фонду у кількості 25 % від загального обсягу документів, які зберігаються у ЦДА України.

У виступах Олени Володіної, завідувачки відділу Українського НДІ архівної справи та документознавства, і Лілії Білоусової, заступника директора Державного архіву Одеської області, були висвітлені умови зберігання архівних документів та особливостей геологічного розміщення як міста, так і, власне, місця у ньому архіву. На складній ситуації у справі збереження документів наголосувала і Людмила Терещук, директор Державного центру збереження документів НАФ. Доповідачка звернула увагу присутніх на той факт, що тільки у 25 архівних установах є підрозділи по мікрофільмуванню та реставрації документів, де задіяно всього 35 співробітників. Це, звичайно, недостатньо і не задовольняє існуючі потреби.

З досвідом реставрації пошкоджених водою архівних документів поділилися гості семінару. Внаслідок непередбачуваних надзвичайних подій липневого потопу постраждали десятки бібліотек і архівів Польщі. Мова іде про тисячі метрополиць з архівними документами, котрі за декілька годин

опинилися під водою. Так, Анна Чайка, представник Генеральної дирекції польських архівів, висвітлила результати врятування постраждалих архівних документів: дія повені була непередбачувана – у одному архіві було затоплено 1250 м, іншому 3000 м, але були архіви, де довжина метрополиць із документами сягала за 7000 м. Насамперед, вона підкреслила таку особливість: коли трапляється надзвичайна подія, як правило, не вистачає як витратних матеріалів, так і респіраторів, рукавичок і навіть ємкостей для чистої питної води. У виступі детально висвітлено також результати роботи леофільної камери для висушування постраждалих архівних документів. Було підкреслено, що саме переміщення зволжених документів до морозильної камери великою мірою допомогло врятувати переважну більшість безцінних архівних документів. У доповіді також висвітлені результати роботи сушильних камер та технології застосування етиленоксиду для збереження паперу. Враховуючи уроки минулого, архівісти Польщі керуються такими заповідями:

- ніколи не розміщувати архівні документи у підвальних приміщеннях;
- завжди намагатися переміщувати документи із нижніх полиць, нижніх поверхів на вищі;
- усі процеси і технологічні операції по консервації фіксуються на плівку;
- завжди зберігати обкладинки кожної архівної справи, яка постраждала, доки вона не буде повністю відреставрована;
- більш серйозно ставитися до недоторканого запасу витратних матеріалів, особливо це стосується пластмасових контейнерів (кошиків), необхідних для транспортування зволжених документів.

На сьогодні для спеціалістів архівної справи незаперечним є факт, що для забезпечення стабільних властивостей паперу та тривалого фізичного збереження архівних документів насамперед необхідно забезпечити режими зберігання, у тому числі дотримання нормативних санітарно-біологічних та температурно-кліматичних умов. Не завжди усвідомлюється фондоутримувачами, що бібліотечні та архівні фонди у сховищах перетворюються на велику масу паперу, фізичні властивості та поведінка якої значно складніші ніж одного аркуша або одної архівної справи чи одної бібліотечної одиниці зберігання. На семінарі підкреслювалося також, що недостатньо уваги приділяється питанню підготовки та періодичної перепідготовки спеціалістів з питань збереження документів на паперовому носії. Тож про необхідність пошуку по-

зитивних результатів і аналіз недоліків при ліквідації нестандартних ситуацій у бібліотеках та архівах, як зазначено у програмі, йшлося у виступах на цьому семінарі.

На виставковому стенді семінару працівниками лабораторії Державного архіву Хмельницької області було висвітлено результати сканування частини текстів документів, котрі залишилися після карбонізації паперу із архівних справ Кам'янець-Подільського міського державного архіву після трагедії 10 квітня 2003 р. Проведена унікальна робота зі збереження пошкоджених документів унаслідок одночасної дії на папір вогню та води. Необхідно підкреслити і таку суттєву деталь – ні на одному аркуші паперу документів, які були зволожені до 100 %, жодна буква, написана чорнилами (синього, фіолетового та 90 % чорного кольору від загальної кількості документів), не розійшлася, тобто збереглася чіткість тексту і гарна його читабельність. Слід відзначити, що візуально непрості відрізнити скановані тексти із різних архівних справ. Одночасно ще раз слід підкреслити, що надійність паперу як матеріальної основи документа у справі збереження прогнозується априорі, а сучасних сканованих текстів – ні. При цьому Генеральний директор Генеральної дирекції польських архівів, Віце-президент Європейського відділення Міжнародної Ради Архівів Дарія Наленч наголосила, що на сьогодні в архівній справі не може вітатися подача документів у цифровій формі, оскільки є проблеми зі зберіганням таких матеріалів. Оцифровування в архівній галузі можливе насамперед для тих документів, які часто використовуються. Виготовлення мікрофіш на основі цифрових технологій можливе, але це коштує поки що досить дорого. Дарія Наленч проаналізувала кожен виступ спеціалістів, вказуючи на знакові моменти кожної доповіді. Тож відчувалися високий рівень професіоналізму і досконале знання нею суті поставленого на обговорення питання – архіви і катастрофи.

Проведення Першого європейського семінару з актуальних питань збереження і консервації архівних документів у м. Києві показало, що ця проблема дуже актуальна для кожної країни, а набутий досвід у ліквідації наслідків аварійної ситуації у кожній установі потребує широкого оприлюднення та узагальнення.

*Людмила МУХА,
заступник генерального директора НБУВ,
Микола ОМЕЛЬЧЕНКО,
завідувач відділу*